

Jelena Đurić

Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Univerzitet u Beogradu, Beograd

SMISAO ODRŽIVE KULTURE

Shvatanje¹ smisla održive kulture iziskuje istraživanje značenja ovog izraza koja proističu iz njegovih različitih upotreba. Ovaj izraz počiva na pojmu *održivosti* koji se odnosi na svaki kulturni obrazac koji može iznutra da se obnavlja, da se samoobnavlja. On znači isto što i *kultura održivosti* s obzirom da održivost ima ključni značaj, mada njeno značenje nije prvenstveno ekonomske prirode. Dakle, kultura nije nužno održiva ukoliko ima moć samofinansiranja – to značenje je zapravo neodrživo sa stanovišta kulture u najširem smislu reči, kulture koja tek treba da se uspostavi i da se pokaže održivom u uslovima postojeće ekonomske, ekološke i socijalne krize.

Procenjivanje kulture samo sa aspekta ekonomskog profita perpetuira modernizacijsku paradigmu progresa shvaćenog kao privredni rast koji se pokazao neodrživ. U tom kontekstu je i kritikovan pojam održivog razvoja, pa i sam pojam održivosti, ukoliko je i on svodiv na ekonomske principe. Do drugačijeg značenja pojma održivosti došlo se na osnovu kritike modernizacijske ideologije razvoja kao ekonomskog rasta. Mada je upotreba koncepta održivog razvoja u dokumentima korporacija i političarâ često i dalje u funkciji ekonomskih vrednosti, to počinje da se menja pod uticajem kritike rasta i neoborivih pokazatelja njegove neodrživosti. Taj preobražaj se naravno dešava najviše pod uticajem krize, budući da njeno rešavanje iziskuje potrebu da se vrednosti različitih sfera međusobno povežu kako bi se došlo do razumevanja celine sistema koji, uz ekonomske, sadrži i ekološke i ljudske vrednosti².

¹ Ovaj tekst je nastao u okviru projekta 43007 Instituta za filozofiju i društvenu teoriju koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

² Ljudske vrednosti nisu izraz antropocentričke paradigme (kritikovane zbog toga što je postala kulturni obrazac degradacije okruženja; naprotiv, to su univerzalne vrednosti (ali ne unitarističke), one su pretpostavka održive kulture i obuhvataju brigu za opstanak i održanje prirodne životne sredine.

Kriza, koja je nastala kao posledica tehnološki i potrošački orijentisane kulture i dovela do zagađenja životne sredine, osiromašenja prirodnih resursa i oskudice na planu društva, sve više postaje deo svesti stanovništva. Međutim, mogućnosti političkog delovanja, posebno u nerazvijenim društvima, veoma su slabe. To je delom zbog toga što je premalo onih koji su posvećeni podizanju svesti i koji proučavaju, pišu i angažuju se na polju zaštite životne sredine, očuvanja okruženja i sprečavanja pogubnih posledica industrijskog razvoja po ekosisteme u okruženju. U stvari, problem izvire iz toga što većina ljudi ne vidi vezu između potrošačkog stila života koji ugrožava okruženje i modernizacijskih ideja i vrednosti koje se prenose medijima i obrazovanjem. Pod uticajem medija i drugih sistema prenošenja poruka moderne kulture, odašilju se slike, ideje i vrednosti koje podržavaju potrošačku orijentaciju društva. To uspavljuje ljude koji, kao da nisu dovoljno uzdrmani krizom i ne vide ništa čudno u tome što je i dalje „na snazi“ „mit o progresu“³ uprkos razornim posledicama rasta i opasnosti po okruženje, kao i celu tehnološko-ekonomsku infrastrukturu. Ova nepovezanost brige za neposredni uticaj degradiranog okruženja na zdravlje i ekonomsko blagostanje sa brigom za egzistencijalna i kulturna pitanja, dovoljan je pokazatelj neodrživosti dominirajuće kulture. Nažalost, ovo podvojeno stanje može nastaviti da traje sve dok ne bude previše kasno da se utiče na neophodne kulturne promene (Bowers 1995). Zbog toga je potrebno što pre pronaći načine da se odgovori na neka osnovna pitanja, kakvo je pitanje – „Koliko je dosta?“ (Durning 1992), povežu sa političkom praksom kako bi počelo da se uspostavlja održivo društveno okruženje pre nego što bude kasno.

Stručnjaci su pokazali da je globalno društvo već doseglo ekonomske i ekološke granice razvoja. Korovic (David Korowicz), koji proučava prilagođavanje složenih sistema, smatra da analitička sredstva i koncepti koji se koriste u ovom polju u praksi bolje tumače globalizovanu ekonomiju nego akademska sredstva koja su „strukturalno slepa“ za osnovne transformacije, poput rasta složenosti i katastrofičnih tranzicija (Ac 2014). Kao integralni deo modernog pogleda na svet – njegove metodologije, institucionalnih struktura i principa prilagođavanja društva – ideja razvoja kao ekonomskog rasta „predstavlja i ponekad prikriva složenu strukturalnu zavisnost“. U stvari, utvrđeni mehanizmi sistema deluju po inerciji i time negiraju problem koji je, prema mišljenju Korovica, u tome što međusobna zavisnost delova sistema znači da prestanak rasta povlači velike društvene, ekonomske i političke posledice.

S obzirom da su granice rasta dosegnute i da je kriza postala očigledna, to što se ljudi i cela društva ponašaju po starom ne treba da bude umirujuće. Ni uznemirenost nije od koristi osim kao podsticaj na promenu. Razmišljanje o

³ Fon Riht (Georg Henik von Wright) je pre više od dve decenje dao svoje tumačenje „mita o progresu“, tvrdeći da progres „nije savršenstvo o kome je sanjalo prosvetiteljstvo, već njegovo reifikovano poistovećivanje sa ekonomskim rastom i nategnutim formalizovanjem društvenog upravljanja“ (Riht 1989: 241).

tome na globalnom planu rezultiralo je uvidom da je istraživanje ekonomskih, socijalnih i ekoloških problema nedovoljno i da:

„... ove tri dimenzije ne mogu same da odraze svu složenost savremenog društva. Bilo je mnogo onih, uključujući UNESCO, Svetski samit o održivom razvoju i istraživače, koji su glasali da se u model održivog razvoja uključi i kultura, jer u krajnjoj liniji, kultura oblikuje to što se smatra za razvoj i određuje kako se ljudi odnose prema svetu“ (UCLG 2013).

Kultura je dakle proglašena za „četvrti stub održivog razvoja“. Može izgledati da je u tome učestvovao takav pogled na razvoj da je on konačno smešten u kontekst održivosti. Međutim, poznajući istoriju koncepta održivog razvoja, koji je nastao kao pokušaj legitimacije i produženja ekonomskog rasta, svakako ne treba zaboraviti na opasnost „začaranog kruga“ u koji se neminovno upada kada se kultura shvati kao sredstvo da se inkorporira razvoj, shvaćen kao privredni rast, umesto da se značenje razvoja podvede pod smisao kulture održivosti. Da ovo poslednje nije slučaj, vidi se, nažalost, iz plenarnih izlaganja u sklopu „Agende 21 za kulturu“.

Tako na primer, direktor i osnivač BRAC fondacije (Sir Fazle Abed) na otvaranju međunarodnog kongresa UNESCO (koji je održan 15-17 maja 2013. u Hangzhou u Kini), navodi intervju iz 2009. godine za BBC, gde je izjavio da je *svrha razvoja da promeni kulturu*. On očigledno u prvi plan stavlja privredni razvoj, u daljem pojašnjenju da „kultura postaje apsolutno suštinska za određivanje delotvornih programa“, (...) budući da „ako program nije kulturno primeren on neće delovati“. (...) „Tek kada neki razvojni program postane deo kulture, on postaje održiv“. On, dakle, kulturu posmatra kao sredstvo kada tvrdi da „održivi razvoj u stvari znači da na nivou kulture treba da dođe do promene, inače nije održiv“. U duhu toga, Abed ukazuje na formiranje preko 400 pozorišnih grupa koje su „najefektivniji način prenošenja vrednosti i percepcija društvenih problema“, s obzirom da su „istovremeno i vrsta obrazovanja i zabava“. On sumira svoje izaganje Agendom post-2015 „prema kojoj nam je potreban održivi razvoj, a da bi bio održiv, on mora da utiče na kulturu, tako da održivi razvoj znači kulturnu promenu dok ona ne inkorporira razvoj i tada postaje održiva“ (Abed 2013).

Time su objašnjivi različiti protesti koji bi se mogli nazvati buntom protiv globalističkog totalitarizma koji sadrži ova agenda.

Jedan deo problema razvoja shvaćenog kao rast, jeste u tome što postojeći tehnološki i ekonomski sistemi počivaju na uverenju u mogućnost neograničenog rasta, iako i iskustvo i logika pokazuju da je neograničeni rast neodrživ, s obzirom da on treba da počiva na ograničenim resursima. Pa čak ni alternativni, tj. obnovljivi, izvori energije ne mogu pratiti tempo koji diktira koncept rasta. Drugi deo problema ogleda se u dokumentu UN iz 2012. godine, u Izveštaju Generalnog sekretara Plana globalne održivosti, pod nazivom „Izdrživi ljudi, izdrživa planeta: budućnost koju vredi izabrati“ (Maclean 2013). Taj izveštaj favorizuje koncept održivog razvoja čiji je cilj da „osigura prosperitetnu budućnost planete“. Iza ovog tumačenja stoji uverenje da se održivi razvoj

može ostvariti uz ispravan inženjerski plan, pomoću znanja i organizacije, tako da se, uz strategiju ekološke zaštite, nastavi rast svetske ekonomije. Pitanje koje se tu postavlja jeste – da li je smanjivanje neodrživosti način da se približimo održivosti, ili je koncept održivosti nešto potpuno različito?

Problem je pre svega u tome što koncept ekonomskog rasta nije ekološki održiv. Evropskoj asocijaciji socijalnih antropologa (EASA) 2008. godine, upućeno je upozorenje da „dok ne prestanemo sa izvlačenjem nafte, miniranjem ruda, sečom šuma, asfaltiranjem puteva i stvaranjem radioaktivnog otpada, taj koncept deluje kao opasno zaludujuća fantazija“ (Daniels 2010). To je mišljenje mnogih eksperata i autora. Vandana Šiva govori, na primer, o tome da uvidi u ekološku i ljudsku neodrživost rasta, pokazuju da on „podriva ekološku stabilnost i uništava osnovne prihode ljudi“ (Šiva 2012: 333). Štaviše, ekonomski rast, na kojem počiva održivi razvoj, nije uspeo da, uprkos obećanjima, omogući izobilje, ni iskoreni siromaštvo nego je, naprotiv, postao „izvor siromaštva i oskudice time što je uništio sredstva za život ljudi i bazične sisteme za održanje života u Trećem svetu“ (ibid). O tome Vandana Šiva (Vandana Shiva) tvrdi sledeće:

„Nevidljivi troškovi ovog razvoja, njegove „skrivenne negativne eksternalije“, su uništenje druge dve životne ekonomije – prirodnih procesa i ljudskog opstanka čije ignorisanje i zapostavljanje je bio razlog zbog kojeg je razvoj predstavljao pretnju ekološkog uništenja i pretnju po ljudski opstanak. (...) U većini zemalja Trećeg sveta, veliki broj ljudi svoje održanje i dalje zasniva na ekonomiji opstanka koja je nevidljiva za razvoj zasnovan na tržištu. (...) Ljudski opstanak nije moguć bez čiste vode, plodnog zemljišta i genetskog diverziteta useva i biljaka. Ekonomski razvoj uništava ove zajedničke resurse. Tako je nastala nova protivrečnost između ekonomije prirodnih procesa i ekonomije opstanka, pošto su oni koji su skrajnuti usled razvoja primorani da opstaju u sve istrošenijoj prirodi. Organizacioni princip ekonomskog razvoja, zasnovan na akumulaciji kapitala i ekonomskom rastu, čini bezvrednim sva ona svojstva i procese prirode i društva koji nisu vrednovani na tržištu...“ (Ibid. 333 – 334).

U atmosferi uviđanja neodrživosti ekonomskog rasta javlja se drugačiji način mišljenja koji ima pristalice među stručnjacima u akademskom svetu. Reč je o konceptu „održivog smanjivanja“ (*degrowth*)⁴ čiji zagovornici smatraju da više nije moguće, ne samo dosadašnji nivo rasta, nego uopšte nikakav rast, čak i kada bi se ekonomija oslonila na planetarnu raspoloživost resursâ. Zato

⁴ Paradigma održivog smanjivanja potiče od francuske reči *decroissance* koju je formalno prvi upotrebio ekološki ekonomista Nicholas Georgescu-Roegen, 1971. Godine, u tekstu o entropiji i ekonomskom procesu. On je tu izneo ekološke granice rasta prema modelu industrijske ekonomije. Tako je započeta diskusija koja je dovela do stvaranja pristalica ekološkog pokreta *degrowth* (Upor. Eaton 2012). Značajan nastavljaj ove diskusije je britanski ekonomista Šumaher koji je objavio kolekciju eseja tokom energetske krize 1973. Godine, u knjizi *Malo je lepo: proučavanje ekonomije kao da su ljudi bitni* (koja je dobila prestižnu nagradu „Prix Europeen de l'Essai Charles Veillon 1976“) (Schumacher 1973).

se, umesto insistiranja na stvaranju ekonomski profitabilnog sistema održivog razvoja koji teži da održi neodrživo, treba suočiti sa posledicama nedostatka energije i drugih resursa potrebnih za održavanje tih sistema (Korowicy 2010). Na osnovu toga, koncept održivog smanjivanja budi nadu da će, povezivanjem održivosti i izdrživosti, ponuditi dugoročno rešenje osnovnih društvenih, političkih, ekonomskih i ekoloških problema.

Iako ne pod istim nazivom, ali sa sličnim idejama i sa praktičnim iskustvom primenjivanja principa sličnih onima koji su razrađeni u okviru pokreta *degrowth*, postoje po svetu brojne samoorganizovane inicijative, alternativni načini života lokalnih zajednica, farmerske zadruge ili „kooperative“, samoodrživa eko-sela koja primenjuju principe permakulture i okreću se prirodni-jem načinu života od onog koji se, uprkos dominacije njegovih modernizacij-skih principa, pokazuje neodrživ kako ekološki i društveno, tako i ekonomski. Ovakvi pokreti pokazuju u praksi stvarni smisao održive kulture – svojim izborom životnog stila koji uključuje prirodnu ekonomiju, svesnu potrošnju, kreativne pristupe zajedničkom životu i radu, posvećivanje vremena umetnosti, bližnjima, zajednici i, jednostavno životu.

Postoji paralela između ovih savremenih stremljenja i praksi i drevnih pogleda na svet koji su nekada postojali širom sveta – od latinskoameričkog koncepta dobrog života (*buen vivir*), koji ističe harmoničan odnos između ljudi i okruženja i između ljudi unutar zajednice, preko arapske ideje procvetanja (*beumeran*) koju je koristio Ibn Kaldun, do gandijevskog principa samosvojnog i opšteg blagostanja (*swadeshi-sarvodaya*).

Mada koncept smanjivanja nije definisan kao ekonomska teorija ni kao obrazac preobražaja, mnoge ideje koje se odnose na neophodne ekonomske promene razmatrane su u okviru njega. Smatra se da je velika prednost koncepta smanjivanja to što ga pristalice globalnog ekonomskog rasta ne mogu lako preuzeti, kao tzv. „zelenu ekonomiju“. Ovaj koncept je takođe koristan u kontekstu ekonomske i ekološke krize s obzirom da ukazuje na neophodnost promene paradigme, vrednosti, pretpostavki i znanja na kojima počiva problematičan sistem ekonomskog rasta. Osvajajući akademski svet ovaj diskurs počinje da utiče na razmišljanje o „dekolonizaciji imaginacije“, oslobađanju od neoliberalnog koncepta rasta koji se više ne sagledava kao nužna i objektivna stvarnost, već kao apstraktna ideja kojoj treba zamisliti alternativu.

Značajan aspekt koncepta smanjivanja je i to što je tokom četrdeset godina stekao značajan fundus znanja i literature izložene u akademskim časopisima, međunarodnim konferencijama, uglednim novinama⁵, na mnoštvu blogova i onlajn foruma, u istraživačkim tekstovima, knjigama i zbornicima. Na taj način, stvoren je značajan izvor saznanja, ne samo za one koji pripadaju savremenim ekološkim ili starosedelačkim pokretima, već i za one koji kroz različite discipline nastoje da bolje razumeju aktuelnu krizu neoliberalnog

⁵ *Le Monde Diplomatique* izdaje mesečnik *La Decroissance*.

neoklasičnog modela razvoja, kako bi mogli da zamisle održivu budućnost. Uverenje da je za postizanje globalne održivosti ključna *održiva kultura* počiva, dakle, na pretpostavci promene paradigme čije su vrednosti koherentne sa principom održivosti, principom koji jedino može da održi život na Zemlji. Na tome počivaju principi održive kulture koja pretpostavlja integraciju opštih i ljudskih vrednosti.

Održiva kultura iziskuje novu vrstu organizacije života na svakom posebnom nivou postojanja – individualnom, kolektivnom i planetarnom – i to treba da bude organizacija koja osigurava kontinuitet prilika za lični i kolektivni razvoj, tako da tekuću krizu sistema treba posmatrati kao priliku da se čovečanstvo okrene osnovnim pitanjima i krene u pravcu preobražaja. U tom pogledu traganje za smislom održive kulture znači preispitivanje utvrđene paradigme koja prirodu posmatra kao mehanizam koji funkcioniše odvojeno od čoveka i društva. To preispitivanje bi trebalo da bude u funkciji razvoja svesti o tome da posmatranje sveta kao mašine čini i same ljude mašinama.

Način posmatranja univerzuma i prirode kao mehaničkih procesa čini da i mi sami poprimamo mentalitet mašine. Takav materijalistički pogled na svet nas je i doveo do krize. S druge strane, ako je kriza istovremeno raskrsnica, onda se nadajmo da će ona značiti kraj apstrahovanja ekonomije od ekologije i od same prirode, jer je ekonomija profita zapravo vrsta globalnog ruleta koji ne počiva na bilo čemu održivom.

Ukoliko imamo u vidu da je priroda evoluirala na planeti milionima godina, lakše ćemo prihvatiti njen način savladavanja krize. Taj način je jednostavan, on podstiče izdrživost posredstvom usvajanja i usklađivanja različitosti. Iako je različitost prirodno svuda zastupljena, moderna civilizacija sa svojom vizijom ekonomskog rasta, dovela je do iščezavanja raznovrsnosti biljnog i životinjskog sveta. Komercijalni odnos prema biodiverzitetu je od stotina hiljada biljnih kultura, koje su postojale u prirodi, počeo da iskorišćava svega nekoliko produktivno isplativih vrsta. Njihova prednost je u tome što daju visoke prinose, ali njihova slabost je što su osetljive na neke bolesti i štetočine. Zato je i potrebna raznovrsnost srodnih vrsta jer, u slučaju da određene vrste budu uništene, biće moguće obezbediti opstanak izdržljivih varijeteta.

Smisao raznovrsnosti biljnih kultura predstavlja metaforu i putokaz za održivu kulturu čovečanstva. Naime, u uslovima kraha tržišne ekonomije, održiva kultura bi se mogla osloniti na ljudsku ekonomiju održanja u okviru prirodne ekonomije samoobnavljanja koja je i stvorila raznovrsnost. Tome se međutim suprotstavlja „monokultura uma“ koja se širi u totalitarnom pohodu globalizacije i uniformno nameće tržišne mehanizme čiji imperativ maksimizacije profita i akumulacije kapitala uništava prirodne resurse i ugrožava ekološku stabilnost, osiromašujući okruženje i mogućnosti prirodnog načina života.

Sadašnja ekonomska i ekološka kriza jeste raskrsnica za čovečanstvo u tom smislu što donosi izbor između različitih vrsta kultura: 1) kulture profita

i ekonomskog i tehnološkog progresa koja veštački kreira nagon za prekomernom potrošnjom koja iziskuje neodrživu eksploataciju prirodnih resursa i 2) održive kulture koja je u skladu sa samoobnavljajućim principima prirodne raznovrsnosti i, po uzoru na tradicionalne ekonomije u pogledu osnovnih i vitalnih potreba, liči na Salinsovo (Marshall Sahlins) „izvorno društvo izobilja“ (Šiva 2012: 336).

Moderna civilizacija je suprotstavila kulturu prirodi navevši ljude da veruju u progres (ekonomski i tehnološki pre svega). Ljudi su počeli da se osećaju nepobedivim, kao bogovi koji kontrolišu prirodu smatrajući je sredstvom zadovoljavanja sopstvenih potreba. Tako je zanemarena desetinama-hiljadogodina-stara istorija, koja svedoči da su drevne kulture evoluirale u prirodnom okruženju i da su sebe uvek smatrale njegovim delom. U osnovi su sve potrebe drevnih zajednica bile zadovoljene zahvaljujući bogatstvu prirodnog okruženja. Njihovo osiromašenje je počelo sa modernizacijom, i ta „priča je ista“, kako kaže Šiva, „za Gonde iz Bastara u Indiji, ili za Penanse iz Saravaka u Maleziji“ (ibid 337).

Eklatantan primer toga kako se u premodernom doba harmonija između sveta prirode i ljudskog društva podrazumevala, dat je u filmu *Hiljadu sunaca* (Global oneness project). Film prikazuje Afriku, koja se smatra mestom nastanka ljudske vrste, tačnije, jugozapadnu Etiopiju gde se nalazi gusto naseljena visoravan Gamo. Način života koji se tamo vodi ostao je isti kao u drevna vremena, baš kao što je ostala ista njihova zemljoradnja sa svojom bioraznovrsnošću, ista kao što je bila na početku agrarnog doba. To znači da priroda i ljudsko društvo tamo i dalje postoje u takvom uzajamnom odnosu koji se sada otkriva kao rešenje za izlazak iz krize i stvaranje održive kulture.

To je jedno od retkih mesta na Zemlji gde plemenske zajednice žive kao što su živle oduvek, jer nisu promenile način života pod uticajem tehnološkog razvoja. U pomenutom filmu, starešina jednog od mnoštva različitih kultura poručuje modernim ljudima da treba da istraže duhovnost, jer su je ostavili neistraženom.

Ono što su antropolozi prošloga veka omalovažavajuće smatrali „primitivnim mentalitetom“, sada, kada je moderna racionalnost sa ekonomskim rastom postigla i porast krize, počinje da izgleda kao prednost. Za razliku od mehanističkog odnosa prema prirodi, premoderni pogled na svet, prirodu i sve u njoj posmatra kao oživljeno. To je animistički pogled koji uzemlje ljude u njihovim kosmološkim mitovima gde se ogleda senzibilitet prema životu celokupnog okruženja. Poznavanje toga je fundamentalno bitno među starosedelačkim kulturama. Sa aspekta održivosti, najvažnije je poštovanje prirode i svega u njoj, koje proističe iz toga što su oni videli sebe kao njen deo.

Za drevne narode ravnoteža sa prirodom osigurava se kroz zakone, molitve i rituale. Njihove molitve izražavaju zahvalnost i prijateljstvo sa okruženjem, a zakoni i rituali se odnose na svaki aspekt života, budući da postoji svest da bi zanemarivanje bilo kog aspekta ceo sistem dovelo u opasnost. Tu vrstu

nege imaju premoderni ljudi u svom sapostojanju sa okruženjem. Nametanje ovim ljudima različitih hrišćanskih crkvi, koje osuđuju upražnjavanje drevnih običaja i verovanja, i tvrde da se ne treba klanjati prirodnim pojavama jer je Tvorac prirodu stvorio za ljude, manifestacija je nepoštovanja različitosti.

S druge strane, postaje jasniji problem moderne civilizacije čija religijska dogma izmešta svog monoteističkog Boga u oblast transcendencije koja je jako daleko van sveta. Ovo otklanjanje Boga iz prirode povezano je sa njenom desakralizacijom; naime, imanentna priroda, koja je ostala bez Boga, otvorena je za upotrebu i zloupotrebu.

Tako je napravljen put za razvoj tržišne ekonomije koja teži da maksimizuje proizvodnju i posmatra profit kao osnovnu vrednost. Čak i u uslovima granica rasta to nastavlja da bude tako. Nasuprot tome stoji ekonomija održanja, koja je svojstvena premodernim društvima. I ova društva za održanje koriste prirodne resurse, ali u njima postoji svest da ljudi zavise od prirode. U modernom svetu izgleda kao da ljudi zavise samo od fondova, do kojih dolaze preko nauke koja je u funkciji tehnologije i profita. To pojašnjava zbog čega u svetu nauke itekako ima onih koji pokušavaju da održe neodrživi ekonomski rast pod plaštom održivog razvoja.

Davanje prednosti maksimizaciji prihoda u agrikulturni udaljilo je zemljoradnju od prirode i to se nastavlja još dalje i sve se prikriva plemenitom idejom da će nauka proizvesti čuda i ostvariti bolji život. To što se na određen način čudesan napredak tehnologije i ostvaruje ne bi trebalo da nas zaslepi do te mere da ne obratimo pažnju na iluzije i zloupotrebe.

U programima „zelene revolucije“ pedesetih i šezdesetih godina, iako je postignuta ciljana maksimizacija prinosa, to je bilo moguće samo u određenim uslovima, dok su u promenjenim uslovima prinosi bili gori od onih koji su postizani pre nego što su takvi programi uopšte započeli. Razorne posledice te prve „zelene revolucije“ – koje se ogledaju u masovnom gubljenju biodiverziteta širom sveta – prenebregavaju se, a internacionalne organizacije i agrikulturne korporacije ponovo pokušavaju da nametnu svoje tehnologije za novu „zelenu revoluciju“ sa ciljem da maksimizacija prinosa spase stanovništvo gladi.

U glavnim medijima se ne čuje dovoljno mišljenje onih koji ne pozdravljaju ovaj način „spasenja“ i koji dovode u pitanje ovakve programe sa stanovišta lokalnih ekoloških uslova. Time se potiskuje globalno razmišljanje o tome da lokalnom stanovništvu uopšte nisu potrebni programi koji su usmereni na profit, nego oni koji neguju ljude i razvoj njihovih sopstvenih tehnologija.

U ovom duhu težnje za negovanjem različitosti i autentičnih kultura, razmišljaju i oni koji shvataju da je tradicionalnom znanjima kao što je, na primer, ono o lekovitim biljkama, potrebna podrška da bi ono moglo da bude preneto budućim generacijama. To se međutim kosi sa težnjama korporacija da drže pod globalnom kontrolom sve vrste farmakoloških, kao i prehrambenih sredstava. Zbog toga je neophodna dekonstrukcija korporativne nauke i njenih vidova „spasavanja“ sveta, jer je to jedini ispravan način da se odmere snage

autonomnih i heteronomnih vrednosti. U ovom duhu treba govoriti o smislu održive kulture, ne samo tumačeći njena značenja, nego i negujući njen značaj.

Interes korporacija je profit koji stoji iza bankarskih kredita za nabavku semena, đubriva i pesticida i koji uvlači lokalne farmere u krug zaduženosti nudeći im zajmove za kupovinu semena koja su modifikovana sa ciljem maksimizacije prinosa. Međutim, kada se ima u vidu varijabilnost klimatskih uslova, uspeh prinosa ostaje neizvestan, a ukoliko izostane, obruč dugova će dovesti do osiromašenja i propasti lokalnih poljoprivrednika, dok će „spasio-ci“ profitirati.⁶

U pomenutom filmu, jasno je pokazano kako je za opstanak opisane afričke visoravni od vitalne važnosti agrikulturna raznovrsnost ekosistema koja je izgleda povezana sa tamošnjom raznovrsnošću ljudskih kultura. Petnaestak različitih plemena se svake godine okuplja na proslavi gde se pokazuje sva različitost njihovih kulturnih nasleđa. Istovremeno, svaka od tih zajednica na svoj poseban način pokazuje svoju povezanost sa prirodom. Iako između njih često nema jezičkog razumevanja, svi oni zajedno uvažavaju granice, ne samo svojih plemenskih zajednica, nego i one granice koje određuju da se od zemlje može uzeti samo ono što im je neophodno pazeći da se ne ugrozi i ne uništi ostalo. Taj princip se odnosi na sav živi svet jer postoji svest da je prirodno okruženje neophodno očuvati i za naredne generacije.

Nasuprot bezobzirnom iskorišćavanju prirode, kritičari antropocentrizma mogu da zauzmu neodobravajući stav prema svakom kultivisanju zemlje; s druge strane, u meri u kojoj ljudi, neskloni samovažnosti, ipak nisu spremni na samoponištenje, te pokušavaju da nađu srednje rešenje, zemljoradnja će biti svedočanstvo ljudskog odnosa prema oblikovanju onoga što omogućava održanje. To ne mora da bude nešto strano i destruktivno prema prirodi, već može da bude u skladu sa njom i da predstavlja integralni deo ljudskog života. To je održiva zemljoradnja koja je u stvari holistička, što znači da uzima u obzir kulturne, društvene i duhovne potrebe ljudi. Kao i održiva kultura i ona ne ide za tim da ostvari kratkoročne interese profita, nego koristi obnovljive potencijale okruženja. Ukoliko je biodiverzitet ekosistema uništen usled zanemarivanja odnosa između ekologije i duhovnosti, onda je ključno da se ponovo uspostavi odnos između ljudi i ekosistema, a u tome se duhovnost javlja kao važan faktor njihovo povezivanja. Povratak odnosa sa okruženjem za modernog čoveka može da znači ponovo otkrivanje načina na koji bi trebalo da vodi svoj život,

⁶ Jalovost ulaganja u pesticide ili u genetski modifikovana semena izražena je kroz Environmentalni program Ujedinjenih nacija (UNEP) koji je 2008. godine sproveo istraživanje pod nazivom „Organska agrikultura i sigurnost hrane u Africi“. U njemu je na osnovu poređenja konvencionalne i organske zemljoradnje ustanovljeno da je, posebno u istočnoj Africi, prinos porastao na 128% na bazi sprovođenja tradicionalne zemljoradnje, uz neke oblike modernizacije. Prema izveštaju o tom istraživanju, organska proizvodnja je značajan faktor doprinosa redukovanju nesigurnosti hrane i siromaštva u Africi a prosek prinosa žitarica je porastao za 78% (Upor.UNEP 2008)

ne oslanjajući se isključivo na svoje snage nego pozivajući univerzalne kosmičke sile kroz posredujuću moć prirode u svom traganju za održivim energijama koje su duhovne isto koliko i fizičke.

Postoje savremene interkulturalne zajednice koje deluju u sličnom duhu, a koje se u celom svetu organizuju na lokalnom nivou da bi omogućile ljudima da odgovore na izazove osiromašenja i poskupljenja izvora energije, finansijske nestabilnosti i promena u okruženju. Dugometražni film *In Transition 2.0* (Hopkins 2013) prikazuje takve zajednice, okupljene oko pokreta Tranzicija, koje nastoje da kreativno osmisle i samoorganizuju razne aspekte svog svakodnevnog života, u pogledu: hrane, druženja, uzajamne pomoći i tsl. To su pokušaji vođenja održivog načina života koji ljude pripremaju da osete sebe i druge u onome što „zamišljaju kao svoj život“, u nekoj ne tako dalekoj budućnosti u kojoj može da doći do urušavanja neodrživih sistema. Pokreti poput: Smanjivanja, Tranzicije i Permakulture, predstavljaju aspekte ovog sve šireg društvenog pokušaja stvaranja održive kulture. To je eksperiment za koji se ne zna da li će uspeti, ali u svakom slučaju treba pokušati njegovo sprovođenje, jer čekati da to učini neko drugi za nas može biti nedovoljno dobro rešenje, ili previše kasno. Za stvaranje održive kulture, pojedinačno delovanje nije dovoljno. Neophodno je, dakle, *zajedničko* delovanje i ono se može pokazati kao sasvim dovoljno i kao pravo rešenje, u pravo vreme.

Literatura

- Abed, F.(2013) http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/images/sir_fazle_abed_transcript_final.pdf pristupljeno 20.03.2014.
- Ac, A. (2014) Interview with David Korowicz, Brno, Czech Republic, <http://www.feasta.org/2014/03/24/anger-complicity-in-a-time-of-limits/> pristupljeno 18.03.2014.
- Bowers, C.A. (1995) *Educating for an ecologically sustainable culture: rethinking moral education, creativity, intelligence, and other modern orthodoxies*, State University of New York Press: Albany.
- Daniels, R (2010), <http://www.unc.edu/~rdaniels/> pristupljeno 16.03.2014.
- Durning, A. (1992) *How Much Is Enough?* New York: W.W. Norton & Company.
- Eaton, J.M. (2012) <http://beyondcollapse.wordpress.com/2012/08/04/what-is-de-growth-by-janet-m-eaton-august-3-2012/>, pristupljeno 22.03. 2014.
- Global Oneness Project, *A Thousand Suns*, Go Project Films, <https://www.globalonenessproject.org/library/films/thousand-suns?gclid=CLuVgOTb9rwCFSn4wgodwlsAgg> pristupljeno 27.03.2014.
- Hopkins, R. (2013) *In Transition 2.0* <http://www.transitionnetwork.org/transition-2> pristupljeno 03.05.2014.
- Korowicz, D. (2010) <http://www.feasta.org/2010/03/15/tipping-point-near-term-systemic-implications-of-a-peak-in-global-oil-production-an-outline-review/> pristupljeno 20.03.2014.
- Maclin, E. (2013) “Are resilience and sustainability two sides of the same coin?” http://www.naturalnews.com/039017_sustainability_resilience_growth.html#ixzz2KVQ4BPuU pristupljeno 18.03.2014.

- Riht, G.H. fon (1989) „Mit o progresu. Doprinos raspravi o modernosti“, *Treći program* 82, 83 (III, IV): 219–246.
- Schumacher, E.F. (1973) *Small is Beautiful: a study of economics as if people mattered*, London: Blond & Brigs Ltd,
- Vandana, Š. (2012) „Obnavljanje stvarnog značenja održivosti“, u J.Đurić et. all. (prir.) *Životna sredina, moralni i politički izazovi*, Beograd: JP Službeni glasnik, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, str, 333–340
- UCLG (2013) (United Cities and Local Governments) “Culture: Fourth Pillar of Sustainable Development“, *Comittee on culture for 2011-2013*; http://www.agenda21culture.net/docs_circulars/ECOSOC2013-Committeeonculture-ENG.pdf pristupljeno 20.03.2014.
- UNEP (2008) http://unctad.org/en/docs/ditcted200715_en.pdf pristupljeno 10.04.2014.

Jelena Đurić

Institute for Philosophy and Social Theory, University of Belgrade

THE MEANING OF SUSTAINABLE CULTURE

The meaning of sustainable culture and, beforehand, of the notion of sustainability, begins its definition with critique of „sustainable development“, as the legitimization of economic growth. One way the critique of growth is expressed is through the principle of „sustainable degrowth“. This sort of critique has influenced the provision of different meanings of sustainable development which, by consideration of the possibility of getting out of (economic, ecological and social) crisis, begins to connect with culture. The concept of sustainable development is compatible with sustainable culture, only if culture is not viewed as a mean to economic growth. Its meaning is discovered and realized by principles of sustainability which are potential factors of social transformation directed towards connecting ecological and human values.

The problem is that the abilities for political engagement are weak, especially in the underdeveloped countries, and there are only few of those dedicated to raise awareness on the necessity for change. The problem is also that most people do not see the connection between the ideas and values that are spread out through media and education, and consumer lifestyle that endangers environment. This situation shows unsustainability of the dominant culture, which unfortunately could last until it is late for necessary changes.

However, there are ideas and movements that practically show the meaning of sustainable culture – by choosing the lifestyles which include natural economy, reduced consumption, creative approach to life and work within community, dedication of time to art, to neighbors, community, and simply to life. These modern tendencies and practices have their counterpart in ancient worldviews and ways of life. In the past, they were present worldwide, yet their existence today, which is rare, shows that human kind in crisis should turn to the fundamental questions and explore spirituality in order to reestablish its relationship with nature and to discover the real meaning of sustainable culture.

Conference Proceedings
Culture and Sustainable Development at Times of Crisis
University of Arts in Belgrade, March 27–28, 2014

Zbornik radova sa međunarodne naučne konferencije
Kultura i održivi razvoj u doba krize
Univerzitet umetnosti u Beogradu, 27. i 28 mart 2014.

Endorsed by

Anita Kangas, PhD. University of Jyväskylä, Finland
Inger Birkeland, PhD. Telemark University College, Norway
Aleksandar Brkić, PhD. Lasalle College, Singapore

Recenzenti:

dr Anita Kangas, Univerzitet u Juvaskuli, Finska
dr Inger Birkeland, Telemark univerziteti koledž, Norveška
dr Aleksandar Brkić, Lasal koledž, Singapur

The Conference *Culture and Sustainable Development at Times of Crisis* has been organized within the celebration of the jubilee - ten years of UNESCO Chair in Cultural Policy and Management and presentation of MAIPR international research programme at the University of Arts in Belgrade. Part of the papers in this Proceedings was created in the framework of the international project *COST IS1007 Investigating Cultural Sustainability* and project no.178012 *Identity and memory: a transcultural texts of Dramatic Arts and Media* by Faculty of Dramatic Arts in Belgrade. Final chapter of the proceedings is done within the project *Evaluation of Cultural Policies and EU-Funded Programs as Promoters of Cultural Diversity and Intercultural Dialogue in the Balkans/Southeast Europe*.

Konferencija *Kultura i održivi razvoj u doba krize* organizovana je povodom obeležavanja jubileja – deset godina UNESCO katedre za kulturnu politiku i menadžment, kao i predstavljanja istraživačkog programa MAIPR na Univerzitetu umetnosti u Beogradu. Deo radova iz ovog Zbornika nastalo je u okviru rada na međunarodnom projektu *COST IS1007 Investigating Cultural Sustainability* i projektu br.178012 *Identitet i sećanja: transkulturalni tekstovi dramskih umetnosti i medija* Fakulteta dramskih umetnosti u Beogradu. Završno poglavlje zbornika nastalo je u okviru projekta *Evalvacija kulturnih politika i programa EU kao promotera kulturne raznolikosti i interkulturalnog dijaloga na Balkanu / Jugoistočnoj Evropi*.